

Др Гоце Наумовски,*
Редовни професор,
Правни факултет "Јустинијан Прави", Скопље,
Република Северна Македонија
Др Николај Проданов,*
Ванредни професор,
Универзитет "Св. Кирило и Методије",
Велико Трново, Бугарска

ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ РАД
doi:10.5937/zrpfni19093N

UDK: 343(37)
Раd примљен: 01.04.2019.
Раd прихваћен: 15.04.2019.

ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ ДЕЛИКТА ПРОТИВ ДРЖАВЕ У СТАРОМ РИМУ

Апстракт: *Изучавање утицаја, значаја и доприноса римског права за развој савременог права, углавном се посматра кроз призму римског приватног права, односно процењује се колики је допринос римског приватног права на развој савременог грађанског права (стварно, облигационо, наследно, породично и грађанско процесно право). Ова тенденција своје оправдање налази и у програмима правних факултета, у којима је запажен утицај римског приватног права. Отуда се, често без икаквог оправдања, у други план ставља значење института римског кривичног права као материје која се сврстава у право *ius publicum*. Иако део римског јавног права, многи институти римског кривичног права и те како потврђују да се универзалност римског права не огледа само у примени института римског приватног права већ и института јавног права, чему у прилог говоре и институти римског кривичног права.*

Кључне речи: *римско право, *ius publicum*, *ius privatum*, римско кривично право.*

1. Увод

Изучавање утицаја, значаја и доприноса римског права за развој савременог права, углавном се посматра кроз призму римског приватног права, односно процењује се колики је допринос римског приватног права на

* gocenau@gmail.com
n_prodanov@abv.bg

развој савременог грађанског права (стварно, облигационо, наследно, породично и грађанско процесно право). Ова тенденција своје оправдање налази и у програмима правних факултета, у којима је запажен утицај римског приватног права. Отуда се, често у други план ставља значење института римског кривичног права као материје која се сврстава у право *ius publicum*.

Значајније дело из области римског кривичног права свакако је рад Теодора Момзена,¹ објављен у Лајпцигу 1899. године, под насловом „Римско кривично право“ (Момзен, 1899). У њему аутор, на готово хиљаду страна књиге, објашњава на свеобухватни, аналитички начин, зашто је неопходно да се изучава римско кривично право, његов развој, затим карактеристике деликата и карактеристике римског кривичног поступка.

Међу савременим истраживањима посебно се издвајају истраживања Robinson (Робинсон, 1997: 92–93), Póllónen (Полонен, 2004: 217–257), Alexander (Александер, 2002), Auber (Аубер, 2002), Harries (Харис, 2007), Latimer (Латимер, 2000), Rives (Ривс, 2003: 313–339), Zlinszky (Злински, 1990: 463–475) и многа друга.

У јавне деликте (*delicta publica, crimina*) убрајали су се сви деликти који су имали за циљ повреду јавног и друштвеног поретка (Бергер, 1980: 418). Термин *crimina (crimen, criminis)* постао је синоним за термин *delicta publica* у другој половини Републике. „Правила за *crimina* била су предвиђена посебним, специјалним законима (*leges iudiciorum publicorum*), који су предвиђали посебне казне. За *crimina* био је предвиђен и посебан поступак, који се утврђивао за сваки конкретни случај посебним законима или општим законом *Lex Iulia Iudiciorum Publicorum*, донетим за време Августа 17. године п.н.е.²

У периоду Царства јављају се нови облици *crimina* који су се разликовали од *delicta privata*. Пракса тога доба била је да се они регулишу путем царских конституција. Суђење је било предвиђено у оквиру екстраординарног поступка, због чега је био у употреби назив *crimina extraordinaria (crimina quae extra ordinem coercentur)*.

1 Теодор Момзен (Theodor Mommsen) (1817–1903) био је професор права, археолог, класични филолог, историчар, новинар и политичар (члан пруског и немачког Рајхстага) и добитник Нобелове награде 1902. године. Момзен је уредник многих извора римског права, али и аутор гигантског рада у латинској епиграфији *Corpus Inscriptionum Latinarum (CIL)*, збирке латинских натписа. Момзенсов рад у области римског облигационог права има значајан утицај на концепт Немачког грађанског законика.

2 Овај закон заједно са *Lex Iulia Iudiciorum Privatorum* (релевантан за спорове имовинскоправне природе), практично означава прелаз од легисакционог ка формуларном поступку.

У оквиру римског права сви деликти би се могли поделити на три групе: деликти против личности, породице и морала, против имовине и против државе. Сличне класификације се могу срести и код других романиста који се баве изучавањем деликата. У овом раду предмет анализе биће деликти против државе.

2. *Peculatus*

Случајеви злоупотребе службеног положаја у римској држави називани су *peculatus* (поткрадање државних пара). Овај деликт се може срести и под називом *furtum publicum* или *furtum pecuniae publicae* (крађа јавне имовине).

Посебан закон за проневеру, назван *Lex Iulia Peculatus*, донет у време Августа, предвиђао је забрану присвајања новца од светиња, из религиозних и јавних извора, уколико за то није постојало законско овлашћење. Под *peculatus*-ом су се убрајали и они случајеви када новац није био потрошен за намену за коју је опредељен, као и мешање и додавање других материјала у државно злато, сребро или бакар.³

Санкција за починиоца се састојала од *aqua et igni interdictio*,⁴ односно егзила, што је у старом Риму било протеривање из Рима, праћено губитком части и статуса грађанства.⁵

У време принципата *aqua et igni interdictio* била је замењена санкцијом *deportatio*, која се најчешће спроводила као депортација на острво или у оазе Либанске пустиње.⁶ Иако је *deportatio* био замишљен као трајна санкција, ипак је била дозвољена амнестија од стране императора, која је предвиђала могућност повраћаја већ одузетих права.⁷

3 D. 48.13,1: *Lege Iulia peculatus cavetur, ne quis ex pecunia sacra religiosa publicave auferat neve intercipiat neve in rem suam vertat neve faciat, quo quis auferat intercipiat vel in rem suam vertat, nisi cui utique lege licebit: neve quis in aurum argentum aes publicum quid indat neve immisceat neve quo quid indatur immisceatur faciat sciens dolo malo, quo id peius fiat.*

4 *Aquae et ignis interdictio* (забрана воде и ватре) била је искључење осуђеника из заједнице које је изрекао сенат или неки виши магистрат, односно протеривање, а потом губитак статуса и имовине. Уколико се протерани врати без дозволе, може бити убијен од стране било ког члана те заједнице.

5 D. 48.13,3: *Peculatus poena aquae et ignis interdictionem, in quam hodie successit deportatio, continet. Porro qui in eum statum deducitur, sicut omnia pristina iura, ita et bona amittit.*

6 D. 48, 22, 6, 0: *Inter poenas est etiam insulae deportatio, quae poena adimit civitatem Romanam.*

7 У том случају ради се о тзв. *postliminium*.

3. *Crimen maiestatis*

У *crimen maiestatis* убраја се велики број деликата против *populus Romanus* и његове безбедности. Одредбе за *crimen maiestatis* биле су садржане у *Lex Apuelia de maiestate* (103. г. п. н. е.) (Бергер, 1894–1953). Прецизније, овај деликт био је регулисан касније, такозваним *Lex Iulia Maestatis*, односно са два Јулијанова закона, једним донетим од стране Кајсара 46. г. п. н. е, и другим од стране Августа 8. г. п. н. е. (Рикобоно, 1945).

Као облици *crimen maestatis* помињу се следећи случајеви: када на основу кривице починиоца наступи смрт заложника без наредбе императора; оружани бунт против државе и заузимање храмова или јавних места; завера за убиство магистрата или других носиоца јавних функција; недозвољено ношење оружја и његова употреба против власти; комуникација са непријатељима римског народа преко писама; сви облици других дејстава којима се помаже непријатељу римског народа у њиховој намери против власти; подстицање војника на бунт против државе.⁸

Правила за *crimen maestatis* сретала су се и у *Lex Varia*, као и у *Lex Corneliade Maestate. Lex Varia* (90. г. п. н. е.) предвиђала је санкцију у случају такозване *ope et consilio* (савет и помоћ), којима је починилац подстицао савезника Рима да предузме оружани напад на Рим (Ротонди, 1922). *Lex Cornelia de Maestate* донет је од стране диктатора Сулава 81. године п. н. е. и предвиђао је казну прогонства за лице које без одлуке Сената регрутује војску или почини непријатељска дејства против друге државе. У Јустинијановом законодавству одредбе за *crimen maiestatis* постале су саставни део Кодекса, и реafirмисале су решења из два Јулијанова закона.⁹

3.1. *Perduellio*

Деликт *perduellio* у суштини представља варијанту *crimen maestatis*, иако се у изворима римског права често пута спомиње као посебан вид деликта. У

8 D. 48.4.1: *Ulpianus libro septimo de officio proconsulis, pr. Proximum sacrilegio crimen est, quod maiestatis dicitur: 1. Maiestatis autem crimen illud est, quod adversus populum Romanum vel adversus securitatem eius committitur. Quo tenetur is, cuius opera dolo malo consilium initum erit, quo obside sinus principum sint erciderent: quo armati homines cum telis la pedibusve in urbe sint convenientve adversus rem publicam, loca ve occupentur vel templa, quo ve coetus conventusve fiat homine sve ad seditionem convocentur: cuiusve opera consilio malo consilium initum erit, quo quis magistratus populi Romani quive imperium potestatem vehabet occidatur: quo ve quis contra rem publicam arma ferat: quive hostibus populi Romani nuntium littera svemiserit signumve dederit feceritve dolo malo, quo hostes populi Romani consilio iuventur adversus rem publicam: quive milites sollicita verit concitaveritve, quo sed it iotum ultusve adversus rem publicam fiat...*

9 CJ, 9.8.0. *Ad legem Iuliam maiestatis.*

суштини, *perduellio* представља виши степен издаје против државе и императора, извршен употребом оружја. Случајеве *perduellio* помиње и Ливиј.¹⁰

Прописи који предвиђају санкције за ово кривично дело могу се наћи још у *Lex XII tabularum*, где је предвиђена смртна казна за подстрекавање непријатеља Рима, као и за случај предавање римског грађана непријатељу.¹¹

Разлика у односу на остале облике *crimen maiestatis* може да се види у фрагменту Дигеста који говори о конфискацији имовине починиоца (*perduellis*) који је умро након што је против њега био покренут поступак, а његови наследници нису успели да докажу да је невин.¹²

Још од времена краљевства постојали су специјализовани судови, односно судије, такозвани *duo viri perduellionis*, а ова пракса продужила се и у време Републике када су били именовани од стране конзула. У трећем веку п. н. е., случајеви *perduellio* прешли су у надлежност плебејских трибуна (Либенам, 1806).

3.2. Proditio

У литератури постоји дилема да ли је *proditio* (издајништво) синоним за *perduellio* или је у питању посебан деликт. Тако, на пример, *Brecht* се не слаже са ставовима *Mommsena* да је *proditio* облик *perduellio*, из разлога што је за суђење *proditio* био искључиво надлежан конзул који је могао за то да тражи мишљење, савет од Сената (Даубе, 1941: 180–184).

Према *Brecht*, *proditio* је одговарао немачком институту кривичног права *Landesverrat*. Као облик *proditio* сматрало се и прикривање, односно порицање деликта властима (Брехт, 1938).

И поред процесно-правних разлика, неспорне су сличности *proditio* са *perduellio*, посебно у погледу концепта и објекта заштите.

Из ових разлога, у теорији често се среће став да *proditio* више одговара велеиздаји, а *perduellio* оружаном бунту (Фаустин-Хели, 1882: 100–116).

10 Liv, I, 26, 28.

11 Lex XII Tab., 9 5: ... *eum qui hostem concitauerit quiue ciuem hosti tradiderit capite puniri* ...

12 D. 48.4.11: *Is, qui in reatu decedit, integri status decedit: extinguitur enim crimen mortalitate. Nisi forte quis maiestatis reus fuit: nam hoc crimine nisi a successoribus purgetur, hereditas fisco vindicatur. Plane non quisque legis Iuliae maiestatis reus est, in eadem condicione est, sed qui perduellionis reus est, hostili animo adversus rem publicam vel principem animatus: ceterum si quis ex alia causa legis Iuliae maiestatis reus sit, morte crimine liberatur.*

3.3. *Repetundae*

Етимолошка анализа термина *repetundae* указује да се ради за новац (*pecunae*) чији је повраћај могао да се тражи (*repetere*), а који је био дат неком од функционера као поткуп. Тачан назив за овај деликт био је *crimen repetundarum*, и обухватао је све облике примања мита (Бергер, 1980: 675).

Међу најзначајније изворе римског права за давање мита као деликта, посебно у републиканском периоду, истицао се *Lex Calpurnia de repetundis* (149. г. п. н. е.) (Бергер, 1980: 675). И у овом закону, као и у *Lex Iulia Repetundarum* (59. г. п. н. е.), круг починиоца обухватао је сва лица која су вршила магистарску (судску) старатељску, дипломатску или било коју другу јавну функцију. Они су били одговорни у случају да су током вршења одређене функције примали мито у циљу доношења одговарајућих одлука.¹³

Дат је прецизан опис више случајева који се могу сматрати примањем мита, као, на пример мито за случај поверавања јавних послова,¹⁴ као и примање мита зарад одрицања од јавних функција.¹⁵

Примање мита за продају или закуп ствари за вишу или нижу цену од реалне било је сметња да се стекне право својине на овим стварима.¹⁶ У оквиру деликта *repetundae* био је предвиђен и случај убиство по наруџбини. За извршиоца убиства по наруџбини била је предвиђена смртна казна или депортација на острво.¹⁷

Примање мита као деликт задржало се у римском праву и у време Јустинијана, са истом концепцијом.¹⁸ Имајући у виду значење и природу деликта, постојала су посебна правила за суђење у овом случају и она су била садржана у *Lex Acilia repetundarum*, донетом 123. године п. н. е.

13 D. 48.11.1, pr: *Lex Iulia repetundarum pertinet ad eas pecunias, quas quis in magistratu potestate curatione legatione vel quo alio officio munere ministeriove publico cepit, vel cum ex cohorte cuius eorum est.*

14 D. 48, 11.7, 2: *Illud quoque cavetur, ne in acceptum feratur opus publicum faciendum, frumentum publice dandum praebendum adprehendum, sarta tecta tuenda, antequam perfecta probata praestita lege erunt.*

15 D. 48, 11, 9: *Qui munus publice mandatam accepta pecunia ruperunt, crimine repetundarum postulantur.*

16 D. 48, 11, 8,1: *Eadem lex venditiones locationes eius rei causa pluris minoris ve factas irritasfacitimpeditqueusucapionem, priusquam in potestatem eius, a quo profecta res sit, heredisve eius veniat.*

17 D. 48, 11, 7,3: *Vel, licet non acceperint, calore tamen inducti interfecerint vel innocentem vel quem punire non debuerant? Capite plecti debent vel certe in insulam deportari, ut plerique puniti sunt.*

18 CJ. 9.27.0. *Ad lege miuliam repetundarum.*

3.4. *Falsum*

Свако фалсификовање исправа у римском праву било је означено као *falsum*. Према Дигестама “*falsum* је оно што у стварности не постоји, а за њего се тврди да је истинито”.¹⁹

Одредбе за *falsum* биле су садржане у посебном закону *Lex Cornelia de falsis*,²⁰ донетом од стране Суле 81. године п. н. е. Према одредбама *Lex Cornelia de falsis* били су предвиђени случајеви фалсификовања тестаментa (*falsum testamentum*),²¹ и случајеви фалсификовања новца и њихово пуштање у оптицај (*falsa moneta*). Остали облици фалсификовања исправа (на пример *rescripta* или других законодавних аката принцепса) били су забрањени са *senatus consulta*,²² којима се проширивало важење *Lex Cornelia*.

Казне за *falsum* варираше су од *aquae et ignis interdictio*, депортације, одузимања имовине,²³ а за теже облике била је предвиђена и смртна казна.²⁴

3.5. *Ambitus*

Ambitus је обухватао све облике изборне злоупотребе у време Републике, посебно приликом избора магистрата. Била је донета цела серија закона који су имали за циљ да спрече изборне манипулације, мито при гласању и друга коруптивна дејства: *Lex Aurelia*, *Calpurnia*, *Cornelia*, *Cornelia Babia*, *Cornelia Fulvia*, *Iulia*, *Poetelia*, *Pompeia* (Бергер, 1980: 361).

4. Деликти против јавног поретка

Поред деликата за које се поступало по *questiones perpetuae*, римско право је правило разлику и у погледу деликата којима се повређивао јавни интерес у ширем смислу (Робинсон, 1997: 90–103). Такви су били: деликти против

19 *Paul. Coll.* 8,6,1.

20 D. 48.10.0: *De lege Cornelia de falsis et de senatus consulto Liboniano*.

21 Фалсификовани тестамент се сматрао за ништаван (D. 50.16.221: *Paulus respondit falsum tutorem veredici, qui tutor non est, sive habenti tutor datus est sive non: sicut falsum testamentum, quod testamentum non est, et modius iniquus, qui modius non est*).

22 Такво сенатско мишљење на пример, било је *Senatus consultum Geminianum*, *Senatus consultum Libonianum* и слично.

23 D. 48,10,13: *Poena falsi vel quasi falsi deportatio est et omnium bonorum publicatio: et si servus eorum quid admiserit, ultimo supplicio adfici iubetur*.

24 C. J. 9.22.

bonos mores (добрих обичаја),²⁵ утаја пореза,²⁶ зеленаштво,²⁷ комар (са изузетком уског породичног круга),²⁸ врачање (*magia*) и астрологија и други облици предвиђања будућности (*ars mathematica*),²⁹ деликти против статуса (Робинсон, 1997: 94),³⁰ деликти против религије, процедурални деликти,³¹ и низ других.

5. Уместо закључка

Анализа концепта римског кривичног права још једном је потврдила карактер римског права као научне дисциплине која је “анатомија” и темељ савременог права. Допринос римског права за савремено кривично право манифестује се не само на етимолошком плану³² него има много ширу димензију. Римско кривично право, посебно одредбе у Јустинијановом законодавству, својевидан су „*speculum iuris*“, т.ј. „правно огледало“ кривичног права у Антици, створеног као покушај да се заштити право уопште, како то истиче Улпијан: поштено да се живи, да се не штети другоме и да се свакоме да оно што му припада”.³³

„*Libri terribiles*“, због значења и њиховог утицаја на даљи кодификаторски рад, могу да се посматрају као један од првих кривичних законика у свету,

25 На пример у ове деликте се убрајало сурово поступање и изгладњивање робова, њихова принудна проституција; злоупотреба права својине; инфамна дејства.

26 Основни облици јавних давања били су *siliquae* (данак на додатну вредност) и *portoria* (плаћање накнаде за увођење стокe у град Рим) и слично.

27 *Lex Marcia* је ограничавала камату на највиши износ од 12% од главнице.

28 Ка *Lex Cornelia de aleatoribus* било је дозвољено ублажавање пореза за спортске игре у којима се на преваран начин долазило до победе (*virtus*): D. 11.5.2,1.

29 С.9.18: *De maleficiis et mathematicis et ceteris similibus*. Казна је била релегација или смртна казна и јавно паљење магијских књига.

30 Примери за овој тип деликта били су: неблагодарност према либертинима, лажна продаја себе као роба и слично.

31 Типичан облик деликта начињен у судском поступку била је такозвана *calumnia* (манипулација на суду са тумачењем правних норми). У кривичном поступку *calumnia* се манифестовала преко *falsa accusatio* (лажно сведочење, сведочење против лица за које се знало да није криво); *tergiversatio* (одбијање сведочења без оправданог разлога или непојављивање тужиоца пред судом) и слично (Gai, Inst. 4.178).

32 Етимолошка компонента је детерминисана и називом „кривично право“. Термини „*crimen*“ и „*poena*“ су основа за формирање овог назива у више правних ситета: Criminal law, Penal law, Droit pénal, dirittopenale, Kriminalrecht (као синоним за Strafrecht), derecho penal, ΠοινικόΔίκαιο и слично.

33 D. 1.1.10,2; Inst.1.1.3: *Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere*.

инкорпорираних у великој кодификацији, односно у Јустинијановом законодавству.

Као и у другим правним гранама, и у сфери кривичног права римско право је, као што истиче Гете, попут гњурца, који је понекад видљив на површини језера, понекад је у дубини, али је увек присутан. Повремено је сакривено, али никада није изгубљено, појави се да би доказало да је живо (Екерман, 1848).

Римска казуистика дала је изванредно значајне резултате на плану кривичног права, нудећи одговоре и на проблеме који су актуелни и у савременој судској пракси (Пауел, Патерсон, 2004).³⁴ Отуда римско кривично право остаје привлачна тема и захтева даља истраживања.

Литература/References

Alexander, M.C. (2002). *The case for the prosecution in the Ciceronian Era*, Ann Arbor: University of Michigan Press.

Auber, J. (2002). *Double Standard in Roman Criminal Law? Death Penalty and Social Structure in Late Republican and Early Imperial Rome* in J.-J. Aubert and A.J.B. Sirks, eds., *Speculum Iuris: Roman Law as a Reflection of Economic and Social Life*, Ann Arbor (Michigan): University of Michigan Press.

Berger, A. (1953). *Paulys Realenzyklopädie der Klassischen Altertumswissenschaft*, 12, 2325.

Berger, A. (1980). *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2.

Brecht, C.H. (1938). *Perduellio. Eine Studie zu ihrer begrifflichen Abgrenzung im römischen Strafrecht bis zum Ausgang der Republik*. Munich: Münchener Beitrage zur und antiken Rechtsgeschichte, 29. Heft.

Eckermann, J.P. (1836). *Gespräch mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens*. Leipzig: Brockhaus.

Faustin-Hélie, M. (1882). *Le droit pénal dans la législation romaine*. *Revue critique de législation et de jurisprudence*. 31e année, tome 11.

Harries, J. (2007). *Law and Crime in the Roman World*. Cambridge: Cambridge University Press.

³⁴ Велики број форензичких извора даје нам податке о развоју кривичног поступка у старом Риму. За савремено право од посебног значаја су суђења у којима се као заступник појављује Цицерон.

Latimer, S.L. (2000). *Senators, Equestrians, and the Criminal Courts, 123-89 B.C.* Cincinnati: University of Cincinnati.

Mommsen, T. (1899). *Römisches Strafrecht*. Leipzig: Duncker & Humbolt.

Powell, J. G. F., Patterson, J. (2010). *Cicero the advocate*, Oxford: Oxford University Press.

Riccobono, S. (1945). *Acta Divi Augusti*. Roma: Regia Academia Italiana.

Rives, J.B. (2003). *Magis in Roman Law: The Reconstruction of a Crime*. *Classical Antiquity* 23.

Robinson, O.F. (1997). *The Criminal Law of Ancient Rome*. New York: The John Hopkins University Press.

Robinson, O.F. (2007). *Penal practice and penal policy in ancient Rome*. New York: Routledge.

Rotondi, G. (1922). *Problemi di diritto pubblico romano*. Milano: Scritti Giuridici 1.

Zlinszky, J. (1990). *La répression criminelle dans la Rome archaïque*. *Revue internationale des droits de l'Antiquité*. 37.

Prof. Goce Naumovski, LL.D.,

Full Professor,

Faculty of Law "Justinijan Pravi" Skoplje, Republic North Macedonia

Prof. Nikolaj Prodanov, LL.D.,

Associate Professor,

Faculty of Law, "St. Cyril and Methody", University of Veliko Tarnovo, Bulgaria

THE HISTORICAL DEVELOPMENT OF A DELICT AGAINST THE STATE IN ANCIENT ROME

Summary

Frequently, without any justification, the significance of the Roman criminal law comes second, as a matter which is classified in ius publicum law. As part of Roman public law, many institutes of Roman criminal law considerably confirm that the universality of Roman law is not only reflected in the application of Roman private law but also in Roman public law.

*The analysis of the concept of Roman criminal law has once again corroborated the character of Roman law as a scientific discipline, as "anatomy" and the foundation of contemporary law. Roman criminal law, especially the provisions of Justinian's legislation, is a kind of "speculum iuris", i.e. the "legal mirror" of the criminal law in Antica, created as an attempt to protect the law in general. As Ulpian stresses: *Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere.**

Key words: *Roman law, ius publicum, ius privatum, Roman criminal law.*